

MARK GALEOTTI

VORÎ
HOȚI ȘI ASASINI
Supermafia rusă

Traducere din limba engleză de Anca Irina Ionescu

Prefață de Marian Voicu

Capitolul 6

Treimile deloc sfinte

Hoții cei mari îi spânzură pe cei mici.

Proverb rusesc

Printr-o ironie perversă, adevăratele moașe ale crimei organizate din Rusia de astăzi pot fi găsite în treimea ciudată și disparată, alcătuită din secretarii generali sovietici: Stalin – tiranul, Brejnev – managerul și Gorbaciov – reformatorul. Stalin l-a creat pe colaboratorul-infractor dispus să lucreze cu elementele interesate ale elitei – nomenclatura. Brejnev a prezidat o Uniune Sovietică pe care o caracteriza corupția și piața neagră, trimițându-i din ce în ce mai mult pe noii *vorî* spre economia informală. Iar Gorbaciov a zguduit statul, dar a și dezlănțuit noile forțe ale pieței, în care *vorî* erau cel mai bine plasați pentru a le exploata.

Modul în care politica dusă de ei a conspirat pentru a-i modela pe *vorî* este poate cel mai bine ilustrat de cariera lui Ghennadi Karkov, „Mongolul”. La sfârșitul anilor 1960 și la începutul anilor 1970, banda lui îi teroriza pe magnații pieței negre din Moscova și dădea tonul în privința evoluției relațiilor dintre gangsteri, antreprenorii clandestini și statul corupt. Aceasta includea și școala de perfecționare a generației de viitori șefi, inclusiv Otari Kvantrishvili, care la începutul anilor 1990 dorea să devină șeful bandelor din Moscova, și Veaceslav Ivankov „Iaponcik”, care a dus lumea interlopă moscovită la Brighton Beach, în New York.

Karkov (numit uneori și Korkov) s-a născut în 1930 în Kulebaki, la 300 km est de Moscova, trăindu-și copilăria într-o lume marcată de efectele mortale ale industrializării lui Stalin și ale celui de-al Doilea Război Mondial. După toate probabilitățile, a fugit curând de smogul și de întunericul de la topitoriile din Kulebaki și de blocurile muncitorești din jurul lor și a luat calea lumii interlope. Era isteț, vioi, nemilos și îndrăzneț, lider înnăscut, foarte dispus să-și murdărească mâinile, și s-a adaptat rapid la codul nou, mai permisiv, al *suki*. A fost încoronat drept *vor v zakone* în 1953 și a primit *klicika* „Mongolul”, pentru că avea o înfățișare de asiatic. Mai târziu în același an, a fost arestat sub acuzația de furt. A ispășit șase ani dintr-o sentință de zece, după care, în 1962, s-a reîntors în capitală și și-a reluat activitățile infracționale, de astă dată însă cu un plan mai ambițios. Înainte, fusese un simplu jefuitor; acum va fi gangster. În absența lui, piața neagră din Moscova crescuse exponențial și *țehoviki*, „proprietarii de ateliere clandestine” care o întrețineau, o duceau foarte bine. A adunat o bandă de vreo treizeci de infractori și a început să-i hărțuiască pe acești capitaliști ascunși. Inițial, banda jefuia apartamentele *țehoviki*-lor, convinși că victimele lor nu se puteau duce la poliție, căci ar fi trebuit să explice cum acumulaseră banii și obiectele de lux care le fuseseră furate. Apoi au avansat la extorcare, cerând bani în schimbul unei vieți liniștite și răpindu-i pe cei care refuzau să plătească sau care își ascunseseră câștigurile ilicite.

Oamenii lui Karkov au început să poarte uniforme de polițiști ca să aibă acces în casele victimelor fără întrebări și au început să aplice aceeași tactică pentru răpirea victimelor. *Țehoviki* erau duși cu mașina în afara orașului, de regulă în pădure sau în case părăsite, și torturați cu o ferocitate sadică, până cedau; erau arși cu fierul roșu, erau spânzurați de copaci și lăsați jos numai aproape în momentul când se asfixiau; închiși într-un sicriu pe care un zdrahon ticălos și drogat, cu porecla sugestivă de „Călăul”, începea după aceea să-l taie în două, ca într-o scamatorie de circ. Un timp,

s-au descurcat binișor, iar banda lui Karkov s-a dublat. În același timp, odată cu alegerea în funcția de secretar general a lui Leonid Brejnev în 1964, corupția din Partidul Comunist s-a aprofundat, iar economia subterană s-a răspândit și mai mult.

Karkov și cei mai mulți dintre oamenii lui au fost arestați în 1972, în cadrul uneia dintre cele mai mari operații postbelice organizate de MUR (*Moskovskii ugovnîi rozîsk* – Divizia de Cercetări Penale din Moscova). Cele mai multe acuzații au căzut, căci martorii au devenit brusc amnezici, în mod ciudat, iar documentele au dispărut, dar autoritățile nu aveau de gând să-l lase pe „Mongol” să scape. A fost condamnat pentru două capete de acuzare la 14 ani de detenție într-o colonie penitenciară cu regim sever. Și-a ispășit toată sentința și a fost eliberat abia în 1986, la un an după ce Gorbaciov devenise secretar general și se afla în prima și cea mai șovăielnică perioadă a reformelor sale. Vremea lui Karkov apusese. A încercat să-și facă drum în rândul marilor infractori de atunci și și-a construit un fel de fief în regiunea Tușino, la nord de Moscova, dar nu a mai realizat mare lucru. A murit în cele din urmă în 1994 de cancer sau de ciroză – informațiile diferă¹.

Domnia lui de un deceniu la Moscova a fost marcată de arestări și detenții, dar cu toate acestea, „Mongolul” a devenit o legendă. Pot să confirm că în anii 1990, atât anchetatorii cu experiență de la MUR, cât și gangsterii, îl foloseau ca termen de comparație pentru a-i evalua pe membrii lumii interlope de la acea vreme. Dincolo de propriile talente, a fost primul care a apreciat serios măsura în care creșterea pieței negre, facilitată de corupția din partid, crea o clasă nouă de întreprinzători clandestini, care aveau bani, dar erau lipsiți de protecție, astfel că erau numai buni de exploatat. Karkov avea bani, dar a contribuit și la accelerarea procesului care a dus la o înțelegere între *vorî*, *țehoviki* și stat. Această situație va fi în cele din urmă formalizată în 1979, când o adunare a șefilor de bande din toată Uniunea Sovietică a decis asupra termenilor „taxei” care

se va percepe de la comercianții de pe piața neagră în schimbul protecției². Adevărata moștenire lăsată de Karkov nu a fost numai o nouă generație de *vorî*, ci și o întreagă lume infracțională nouă, în care vor opera aceștia. Această alianță va fi esențială în anii 1980, când programul donquijotesco de reforme al lui Mihail Gorbaciov va condamna practic statul la neputință și va da putere gangsterilor.

Moștenirea lăsată de Stalin

În anumite cercuri, tendințele infracționale devin de-a dreptul modă. Jargonul hoților și chiar tonul vocii lor au devenit *trendy*.

Scrisoare a unui grup de cetățeni îngrijorați
din Celiabinsk adresată conducerii partidului³

În ziua de 5 martie 1953, Stalin a decedat în urma unui atac cerebral, a unei hemoragii cardiace și a paranoiei (aceasta pentru că, temându-se de eventuali asasini, interzisese intrarea neautorizată în camera lui, astfel că a zăcut ore întregi în agonie, până și-a dat cineva seama ce se întâmplă). Uniunea Sovietică pe care o lăsa moștenire succesorului său era o colecție perversă de paradoxuri. Era o supraputere necontestată, o supraputere nucleară chiar, cu un imperiu în Europa de Est. Era industrializată și electrificată, alfabetizase masele, făcuse să încolțească cerealele în stepă și forțase tundra să dea aur și chereștea. Dar toate acestea se obținuseră cu prețul unei terori criminale în masă și lăsase țara plină de gulaguri, de închisori și de morminte colective, iar psihicul sovietic marcat de colaboraționism, de oportunism și de o atitudine automat defensivă.

Se simțeau și semne de presiune. Nomenclatura era disperată; nu voia să ajungă în mâinile altui Stalin, dar, în același timp, nu dorea să piardă stăpânirea asupra societății. Războiul Rece era în toi. La-gărele de muncă forțată deveniseră necontrolabile și ineficiente din

punct de vedere economic, de unde și deschiderea lor. „Furtul din averea statului” era o infracțiune gravă, dar și endemică. Nu era vorba numai de faptul că, în vremuri de restriște și lipsuri extreme, oamenii erau nevoiți să fure de la stat ca să se descurce, ci era și un produs secundar al alienării aduse de alăturarea drastică a discursului oficial despre puterea muncitorilor, despre bogăția împărțită între toți și democrația tovarășească, pe de o parte, și realitatea reprezentată de corupție, penurie și autoritarism, pe de altă parte. Dacă toți dețineau totul, atunci în mod sigur nimeni nu deținea nimic, și cum putea să fie considerat furt, dacă nimeni nu deținea nimic? Fiecare fura ce putea și, chiar dacă nu puteau fura bunuri, furau timp, dispărând de la locul de muncă pentru a sta la coadă la alimente sau pentru a face câte un „ciubuc”. Toată lumea știa acest lucru, care făcea și subiectul multor glume:

— Cred că noi trebuie să fim cea mai bogată țară din lume, îi spune Ivan lui Volodea.

— De ce? întreabă Ivan.

— Pentru că, de aproape șaiszeci de ani, toată lumea fură de la stat și tot a mai rămas ceva de furat⁴.

Stalinismul fusese marcat de o disonanță cognitivă stranie, un sindrom Stockholm la nivelul întregului popor, în care o tiranie sângeroasă și risipitoare a putut coexista cumva cu credința continuă în visul marxist-leninist sau cel puțin că această suferință avea un scop mai înalt. În mod ironic, denunțarea lui Stalin de către Nikita Hrușciiov în „Cuvântarea secretă” din 1956, care a ajuns curând la cunoștința publicului pe căi neoficiale, ca și programul de „destalinizare” care a urmat au dărâmat multe din fundamentele ideologice statului sovietic. Dacă faptul că îl înduraseră pe Stalin fusese în zadar, atunci ce altceva avea sens? Din această anomie vor lua naștere tot felul de expresii contraculturale. *Zeki* amnistiați au adus cu ei muzica din Gulag, astfel încât, așa cum

scria poetul disident Iuli Daniel, „cântecele din lagăre deveneau populare. Veneau treptat din Siberia și din Nordul Îndepărtat și auzai fragmente din ele la bufetele din haltele de cale ferată... Intrau în orașe împreună cu infractorii reabilitați”⁵. Au apărut și tineri influențați de moda din străinătate, așa cum erau beatnicii și rockerii *stileaghi* din anii 1950 și 1960, pasionații de fotbal, *fanatî*, și, de heavy metal, *metallistî* din anii 1980. Aceștia nu numai că sfidau linia partidul, dar exprimau adesea acest lucru și prin preferința pentru haine și muzică occidentale⁶. Chiar și furtul din averea statului și corupția au dobândit o legitimitate perversă, implicită, ca lovituri date nomenclaturii ipocrite și exploatoare. Urma o schimbare, dar nu știa nimeni cu siguranță de ce fel va fi aceasta.

Vorî s-au trezit dintr-odată în această lume nouă ciudată. Iro-nia era că, în timp ce *suki* câștigaseră războiul cultural – și în mare măsură fizic – din lagăre și fuseseră printre primii eliberați în cadrul amnistiei de după moartea lui Stalin, ajunseseră într-o lume interlopă din URSS care era încă dominată de *blatnîe*. Rezultatul a fost o nouă luptă, în care valorile-cheie – capacitatea de organizare și disponibilitatea de a lucra prin și cu autoritățile – au asigurat câștigul *suki*. Era o victorie peticită, un cartier aici, un orașel dincolo. Un polițist pensionat cu care am stat de vorbă își amintea de copilăria lui din Ekaterinburg (numit pe atunci Sverdlovsk), un oraș din Urali, afectat de la mijlocul anilor 1950 de „bandele albastre” – denumite așa din cauza tatuajelor lor dense – ale foștilor pușcăriași. La început aceasta s-a manifestat prin încăierările violente de stradă dintre *blatnîe* și *suki*, care aveau loc aproape zilnic⁷. Nu a fost o victorie obținută pe atunci ușor de *suki*, și nici fără vărsare de sânge. O mare parte din creșterea dramatică a criminalității în toată Uniunea Sovietică – 552 281 infracțiuni înregistrate în 1953, față de 745 812 în 1957⁸ – se explică prin inevitabilul haos produs de cei cinci milioane de pușcăriași eliberați brusc în țară, fără o asistență minimă; aici se ascundea și o revoluție a lumii

interlope care se întindea în toată țara. Dar acest lucru era aproape inevitabil, date fiind circumstanțele.

Gangsteri sub presiune...

Adevărata tragedie a anilor 1980 este că, până atunci, capii infracționalității erau ținuti sub controlul statului. Noi câștigam. Iar după aceea, am cedat.

Polițist rus, 1990⁹

După ce și-au desăvârșit recucerirea lumii interlope sovietice, gangsterii au fost totuși nevoiți să se resemneze cu locul lor în noua ordine. În 1957, ministrul adjunct de interne, Mihail Holodkov, se plângea că „adesea în lagăre nu administrația conduce, ci recidiviști”¹⁰. Dar în afara sistemului lagărelor de muncă, fără îndoială cea mai mare bandă din oraș era Partidul Comunist și oportuniștii care se ridicaseră în timpul lui Stalin. Printr-o hiperbolă ușor de înțeles, David Remnick îl numește „cea mai uriașă mafie din lume cunoscută vreodată”¹¹, iar această părere era împărtășită de lumea interlopă. Așa cum spunea hoțul de buzunare profesionist „Jora inginerul”, „există fără îndoială o mafie sovietică. Și este mult mai bine organizată decât mafia americană. Dar are un alt nume. Se numește Partidul Comunist. Nici nu putem visa să concurăm cu el”¹².

Statul era autoritar și poseda – sub forma miliției și a poliției politice, cunoscută din 1954 sub denumirea de KGB (*Komitet gosudarstvennoi bezopasnosti* – Comitetul Securității Statului) – capacitatea indubitabilă de a-i distruge pe gangsteri, dacă aceștia ar fi deveni vreodată o provocare și o problemă stânjenitoare. Într-adevăr, unul dintre scopurile principale ale Legii din 1956 cu privire la măsurile pentru îmbunătățirea performanței Ministerului Afacerilor Interne (MVD) al URSS era tocmai suprimarea bandelor care erupeau din gulaguri și în curând poliția, KGB și agențiile de control social și politic au lansat o campanie pe mai

multe planuri. Chiar și *suki*, printr-un act care ar putea fi considerat dreptate dură, dar ironică, se puteau trezi etichetați drept „contrarevoluționari”, iar nu simpli huligani, dacă se opuneau poliției sau auxiliarilor voluntari ai acesteia, *drujinniki*. Aceste măsuri aveau drept scop reluarea controlului asupra situației și liniștirea publicului, dar făceau parte implicit și din crearea unui nou set de *poniatia*, înțelegeri între stat și lumea interlopă.

În anii 1960 și 1970, *vorî* au fost ținuți în mare măsură la locul lor, iar consensul general era că bandele care apăruseră în anii 1950 fuseseră în mare parte dezmembrate. Crima organizată fusese fragmentată din nou, fiind acum reprezentată doar de acțiuni pe scară redusă și, deși au continuat să existe cazuri sporadice de jaf înarmat și altele asemenea, era implicată mai des în activități precum fraudă și jocurile de noroc ilegale. De exemplu, la sfârșitul anilor 1960, un bătrân care fusese un as al cartofoilor în anii 1940 și care avea porecla „Tbilisi”, a fost convins să înființeze o academie neoficială la Moscova și să-și transmită talentele noii generații. Drept urmare, la începutul anilor 1970, în capitală a înflorit jocul ilegal de cărți al profesioniștilor, împărțiți pe mai multe specialități, fiecare cu locul său în ierarhie, de la „călători”, care jucau în taxiuri plimbându-se pe străzile Moscovei, până la cartofoarii de rang superior, care aveau propriile localuri, în încăperile din spate ale restaurantelor și în apartamente¹³.

Fără masă critică de membri și împrăștiati prin toată țara, fără gulaguri ca locuri de formare pentru noua generație și fără capacitatea de a opera în mod deschis, *vorovskoi mir*, ca subcultură distinctă, a început să moară. Firește, mai era încă multă criminalitate, o mare parte din ea organizată. Dar sentimentul puterinic al *vorî* că sunt separați de restul populației, convingerea lor că sunt singurii *liudi* („oameni”) adevărați au început să pălească, la fel ca și transmiterea codului și a folclorului lumii hoților. Tatăl polițistului citat mai sus fusese el însuși în miliție în anii 1960 și,

după părerea lui, „de-atunci *vorî* începuseră deja să piardă teren. Unii credeau în vechiul cod și și-l aminteau foarte bine. Aceștia încercau să-i învețe pe cei tineri. Dar în afara lagărelor era altceva. Numai pentru că știau cu toții versurile lui Vîsoțki, tinerii își închipuiau că știu codul. Dar nu-l știau”¹⁴.

Vladimir Vîsoțki, un cantautor simbolic al erei poststaliniste, s-a inspirat, într-adevăr, masiv din limbajul și din muzica hoților. Dar, așa cum observase polițistul pensionar, esența acestei *vorovskoi mir* nu era numai o carte de cântece, pe care o foloseau și unii, și alții. Timp de vreo douăzeci de ani, lumea hoților va păli tot mai mult, dobândind un statut mitologic, în detrimentul autenticității și al puterii. Însă se adaptase la stalinism, astfel că va fi reînviată, reinventată și reinterpretată mai târziu, pe vremea lui Brejnev și a lui Gorbaciov, începând din anii 1970. Va reapărea într-o lume interlopă dominată de oportunitățile care se găseau în economia neoficială și în corupție, dar și într-una cu mai puține ocazii de recurgere la violență în mod deschis, fără a stârni mânia statului. La fel cum *suki* folosiseră același limbaj ca și *blatnîe*, rescriind pur și simplu codul, și acum noua generație de *vorî* va încerca să folosească această cultură și acest limbaj într-un mod diferit. Povestea lui Karkov despre *vor v zakone* care a găsit o șansă jefuind economia subterană a fost vestitoarea următoarei variante a *vorovskoi mir*, cea modelată de piața neagră.

...bandele stradale în ascensiune

Spuneți ce vreți, dar acum la Kazan se poartă două bătălii. Una dintre ele, cu cuțite și vărsări de sânge, este chiar în văzul publicului. Dar cealaltă este mult mai cumplită. Este o bătălie a urii crescânde, care a împărțit Kazanul în „băieți răi” și „băieți buni”.

Revista *Ogoniok*, 1988¹⁵

Ironia perversă era aici că și această situație contribuse la ascensiunea bandelor stradale marginalizate și violente. Mai înainte,

mulți dintre indivizii tineri, duri, agresivi și carismatici de pe străzi ar fi ajuns în *vorovskoi mir* și s-ar fi supus disciplinei de acolo. Dar așa, înclinațiile lor antisociale, augmentate de lipsa unor alte activități și modalități alternative de refulare, în afara banalităților răsuflate, oferite de Comsoneal, trebuiau să-și găsească niște supape. „Fenomenul Kazan”¹⁶ – denumit astfel deoarece a fost recunoscut pentru prima dată în acest oraș – avea un model clasic, adolescenții se grupau după împărțirea teritorială, după anumite afiliații speciale (de exemplu, erau suporteri ai aceleiași echipe de fotbal) sau chiar fabrici mari, stăteau împreună și sporovăiau. Acesta era, de fapt, un model de viață rurală până în anii 1960, transpus ca atare în orașe. Luptele, purtate adesea după anumite ritualuri sau reguli dure, le dădeau posibilitatea tinerilor să se mai descarce, să-și demonstreze virtuțile bărbătești și să stabilească ierarhii. Feodor Razzakov își amintește că în anii 1970 făcuse parte dintr-o bandă moscovită care cuprindea trei străzi din nord-estul orașului – Kazakov, Gorohovski și Tokmakov –, iar aliații lor erau copiii de pe străzile Bauman și Pohtovaia, în timp ce dușmanii lor de moarte erau băieții de pe aleile din jurul Grădinilor Bauman, aflate la mai puțin de o jumătate de oră distanță de mers pe jos. Dar chiar și așa, toate aceste bande se uneau cu plăcere pentru o încăierare mai zdravănă cu rivalii lor din cartierul central Cistie Prudî, care puteau reuni uneori până la o sută de tineri bătauși¹⁷.

Uneori bandele stradale evoluau și deveneau grupuri infracționale organizate, folosindu-și mușchii pentru a exercita controlul teritorial sau cel puțin pentru a extorca venituri din economia locală ilegală. La Kazan, mai multe bande stradale au fuzionat în Tiap-Liap, o organizație condusă de Serghei Antipov, un fost pușcăriaș mai în vârstă, care a elaborat un proces de consolidare în cadrul căruia mai multe bande mai mici au fost silite să li se alăture sau au fost nimicite. La sfârșit anilor 1970, Tiap-Liap avea probabil

vreo 200 de membri, cu propria structură, un fond comun *obščiak*, ba chiar și o uniformă: jachete matlasate închise la culoare și o insignă (o coroană cu literele TK, de la Teplokontrol, numele cartierului unde începuse totul). Erau implicați în jafuri organizate, asigurau protecție pentru *țehoviki*, întreprinzătorii de pe piața neagră, escortau transporturile de mărfuri ilegale. Exemplul lor a încurajat sau a forțat alte bande din Kazan să accepte transformări asemănătoare, dar autoritățile erau în mod evident reticente și nu se arătau dispuse să accepte în orașul lor această criminalitate pe față¹⁸.

În cele din urmă, Tiap-Liap a devenit o victimă a propriului succes și a faptului că avea prea mult încredere în forțele sale. În august 1978, într-o demonstrație intenționată de forță împotriva bandei rivale, Novotarskaia Sloboda, au adus probabil cincizeci de „duri” cu arme și bare de fier, și au început să împuște și să bată oamenii la nimereală pe teritoriul acestora. Un veteran de război în vârstă de șaptezeci și patru de ani a fost ucis, iar alți zece oameni – inclusiv doi polițiști – au fost răniți. Autoritățile nu puteau să ignore așa ceva și, ca de obicei, au trecut de la ignorarea voită la represalii draconice. Treizeci de membri ai bandei au fost judecați și condamnați; doi membri mai importanți au fost executați. Deși violențele din Kazan au continuat și în anii 1990, banda Tiap-Liap ca atare a fost anihilată.

Așadar, chiar dacă numai în formele sale primordiale crima organizată a continuat să existe, ba a avut chiar șansa să reînvie în anii 1970 – și, în mare măsură, în mod ironic, tocmai datorită guvernului care o redusese la tăcere. Statul avea legi, oameni și arme, dar era, în același, timp profund bolnav de corupție și tot mai dependent de piața neagră pentru a satisface atât nevoile cetățenilor obișnuiți, cât și ale nomenclurii. Și astfel a apărut o altă triadă în umbră: funcționarul oficial corupt, gangsterul și agentul de pe piața ilegală. Partidul se confrunta cu o perioadă prelungită de stagnare și decădere. În timpul secretarului general Leonid Brejnev

(1964–1982), amploarea corupției, atât în cadrul partidului, cât și al societății, a crescut dramatic. Pe măsură ce economia planificată începea să scârțâie, îndreptându-se scrâșnind spre un eșec dureros, economia subterană creștea pentru a o compensa.

Într-o anumită măsură, acest lucru reprezenta un efect secundar firesc al eșecurilor sistemului: oamenii recurgeau la mită, la piața neagră și la *blat* – economia favorurilor¹⁹ – pentru a umple golurile. Cu toate acestea, era implicit și o politică: în cadrul unui contract social, pe care sovietologii occidentali l-au numit „mica înțelegere”, statul oferea maselor o libertate mai mare de a se amuza, de a se plânge, de a fura și de a face schimburi în natură, atât timp cât nu contestau statu-quo-ul²⁰. În mod similar, nomenclatura era satisfăcută prin avantaje, acces la mărfuri deficitare și o viață calmă, liniștită. Acest compromis precar a funcționat atât timp cât economia creștea cu un ritm suficient de mare ca să asigure resursele necesare pentru ca toată lumea să fie mulțumită, dar nu putea să dureze. Între timp, crima organizată nu numai că a profitat de indolența și venalitatea statului, ci a dobândit și un rol nou de intermediar indispensabil între personalitățile corupte ale partidului și *tehoviki*.

Peștele care s-a stricat de la cap

Cine este acum cel mai periculos contrarevoluționar? Cel care ia mită.

Afiș sovietic de propagandă, 1923²¹

În anii 1970, în mod deosebit, sovieticii obișnuiți s-au lăsat amăgiți de roadele consumerismului timpuriu: un frigider, un televizor, poate chiar un automobil. Dar *vlasti*, oamenii aflați la putere, au fost primii care au profitat de aceste noi înlesniri pentru a-și câptuși propriile cuiburi pe o scară mult mai amplă: și-au construit palate de vară, s-au îmbrăcat în haine de import și,

în general, au dus o viață adesea luxoasă, ușoară. Așa cum spune proverbul rusc, „Peștele de la cap se strică”, iar corupția instituționalizată a nomenclaturii sovietice nu numai că a făcut ca statul să fie din ce în ce mai disfuncțional și neguvernabil – și, așa cum avea să descopere Gorbaciov, imposibil de reformat –, dar a contribuit și la corupția din țară, în ansamblu.

Primii bolșevicii consideraseră corupția nu numai un defect moral, ci și un simptom al atitudinilor pre și antirevoluționare și, practic, un pericol. Cu toate acestea, nici ei nu au fost capabili să o țină sub control mai mult decât Stalin. În timpul domniei lui, convergența malignă dintre foame și disperare, pe de o parte, și impunitatea și omnipotența oficială, pe de altă parte, au făcut ca aceasta să fie tot mai mult parte integrală din sistem. James Heinzen a afirmat că Al Doilea Război Mondial a fost „în mare măsură un punct de cotitură nerecunoscut în stimularea genului de corupție, care s-a dovedit a fi marca definitorie a perioadelor următoare din istoria sovietică”²². Întrucât carierele și bonusurile lor depindeau de cerințele nerealiste ale planului cincinal, directorii și oficialitățile recurgeau la metode ilegale pentru a-și realiza planul (sau cel puțin să lase impresia că îl realizează). Cele mai multe întreprinderi aveau un *tolkaci*, un om a cărui misiune era să-și folosească toate conexiunile ca să facă rost de mână de lucru, de materie primă, mijloace de transport și orice altceva era necesar pentru a se atinge țintele²³.

Firește, la locul de muncă – de la lagărele de muncă forțată la birourile guvernamentale –, cei care dețineau puterea cereau un tribut și de la subordonații lor, pentru promovări, pentru favoruri sau chiar și numai ca să poată să-și ducă viața în liniște. Iar cetățenii sovietici obișnuiți plăteau mită pentru a obține ceea ce era dreptul lor, dar care era deficitar, precum și pentru a obține alte bunuri, servicii și oportunități la care nu aveau dreptul. Samuel Huntington a făcut odată o afirmație memorabilă:

„În ceea ce privește creșterea economică, singurul lucru mai rău decât o societate cu o birocrație rigidă, supracentralizată și necinstită este una cu o birocrație rigidă, supracentralizată și cinstită”²⁴. Probabil cetățenii sovietici ar fi fost de acord. Mituirea, relațiile și *blat* erau căile pe care cetățenii puteau să exercite un oarecare control asupra vieții lor personale și asupra unei lumi altfel modelate de plan, de economia de comandă și de penurie. Dar, deși la scară mică dădeau putere individului, la nivel general transferau pur și simplu bunăstarea în sus, spre portarii care controlau accesul la mărfurile *defițitnîe* („deficitară”), la o promovare sau un loc de muncă, la un tratament medical. Sistemul „socialist” a devenit o piramidă a prădării, în care cei de la bază îi plăteau pe cei de sus, adesea pentru nimic altceva decât ceea ce era dreptul lor legitim.

Dincolo de corupția amintită la nivel individual, existau și scheme la scară industrială, care au apărut din cauza slăbiciunilor și a structurilor statului poststalinist. Dependența de clientelism, lipsa verificărilor și a bilanțurilor independente, precum și cultura generalizată a ilegalității permiteau unor cercuri de oficialități, mai ales în regiuni, să organizeze scheme care jefuiau cea mai mare pușculiță dintre toate: statul însuși. Poate că o adevărată încununare glorioasă a acestei situații a fost scandalul bumbacului din RSS Uzbekă. Aici șeful local al partidului, Șaraf Rașidov, și o mare parte dintre persoanele oficiale din RSS Uzbekă situată în Asia Centrală, inclusiv KGB-ul local, au fost implicați într-o schemă de fraudare ce dura de un deceniu. Au fost deturnate aproximativ trei miliarde de ruble în plăți pentru un bumbac care nu a fost recoltat niciodată de pe câmpuri și din ferme care nu existau. Afișând o disciplină și o eficacitate deloc caracteristice, la Moscova soseau unul după altul rapoartele despre săparea unor noi rețele de irigații, despre noile câmpuri plantate și despre doborârea recordurilor de productivitate.

Nu este de mirare că bumbacul era numit „aurul alb”, căci, datorită complicităţii conspiratorilor din Moscova – inclusiv a ginerelui lui Brejnev, ministru adjunct la Ministerul Afacerilor Interne, suprapromovatul Iuri Ciurbanov –, au reuşit să ascundă detaliul minor că niciuna dintre aşa-zisele recolte nu a existat în realitate. Cercurile obligaţiilor reciproce şi ale intereselor proprii erau atât de strânse, încât, atunci când a încercat să ajungă la rădăcina acestei conspiraţii, Iuri Andropov, fostul şef ascetic al KGB, devenit secretar general al PCUS în 1982, a fost nevoit să recurgă la măsuri extreme. Sateliţii de spionaj au fost direcţionaţi să fotografieze câmpurile de bumbac din Uzbekistan şi au descoperit curând stepă şi tufărişuri acolo unde ar fi trebuit să fie câmpurile roditoare. Era începutul sfârşitului. Raşidov a murit în funcţie în 1983 – unii spun că s-a sinucis – şi sute de înalţi funcţionari au fost arestaţi ca urmare a anchetelor succesive. Au urmat concedieri, condamnări la închisoare şi alte sinucideri.

Şi cu toate acestea, chiar dacă scandalul bumbacului este un exemplu flagrant, adevărul este că reflecta patologiiile generale din epoca sovietică târzie. Raşidov fusese sărbătorit şi onorat – primise chiar Ordinul Lenin de zece ori –, pentru succesele lui reale în menţinerea controlului asupra RSS Uzbekă pe parcursul mandatului a trei secretari generali şi pentru succesul lui aparent în atingerea unor ţinte extrem de înalte. Nu mai este nevoie să spunem că Raşidov exercitase controlul în mare măsură pentru propriul beneficiu, iar succesele lui erau mai mult ficţiune decât fapte. Aşa cum a afirmat pe bună dreptate unul dintre inculpaţii din dosarul bumbacului, „infraţiuni precum mita, rapoartele de producţie umflate şi furtul au devenit o normă. Nu există nicio încercare serioasă de combatere a lor... Nicio problemă nu se rezolvă dacă nu dai mită”²⁵.

Într-o epocă în care până şi cele mai puternice şi mai venerate personalităţi ale sistemului erau profund şi activ implicate în

corupție pentru a-și menține privilegiile, trebuie oare să ne surprindă faptul că și cetățenii de rând, care se confruntau cu scăderea nivelului de trai, recurgeau tot la mijloace ilegale? Într-o anumită măsură, aceasta însemna corupție. Dar însemna și o relație tot mai profundă cu economia subterană.

Oamenii din umbră...

Nimeni nu trăiește numai din salariu. Îmi amintesc că, în tinerețe, noi câștigam bani descărcând vagoane de marfă. Și ce făceam? La fiecare trei lăzi sau saci descărcați, luam unul pentru noi. Așa trăiește toată lumea în țară.

Leonid Brejnev, secretar general²⁶

O mare parte din economia subterană era în mâinile micilor *faršovșiki*, afaceriști de pe piața neagră, dar era o afacere de proporții și nu s-ar fi putut dezvolta atât de mult fără legăturile strânse cu funcționarii corupți ai partidului. *Țehoviki* (sau *tenevniki*, „oamenii din umbră”) mai puternici și mai ambițioși, aveau nevoie de aceste relații nu numai pentru propria supraviețuire, dar adesea și pentru a avea acces la materii prime, rețele și forță de muncă. Mulți *faršovșiki* comercializau bunuri *defițitnî* importate ilegal, de la haine la muzică occidentală decadentă, sau organizau scheme ilegale de schimbare a banilor. Legendarul Ian Rokotov, „Sașiul”, despre care se spune că adunase o avere de 20 de milioane de ruble până în momentul în care a fost arestat, la sfârșitul anului 1960, începuse să câștige serios dând votcă în schimbul hainelor occidentale ale turiștilor finlandezi însetați, după care a trecut la scheme mai ambițioase cu valută străină (cu o linie colaterală de fraudă directă)²⁷. Dar cea mai mare parte a economiei subterane era reprezentată de bunurile de larg consum, fie subtilizate din producția oficială, fie produse în fabrici clandestine.

Mulți dintre cei care acționau pe piața neagră erau eliminați din afaceri sau arestați, căci aceasta era, la urma urmelor, „speculă”, definită ca vânzare și cumpărare neautorizată în vederea obținerii unui câștig personal. Aceasta se pedepsea cu până la șapte ani de închisoare, în conformitate cu articolul 154 din Codul penal rus din 1960 (baza codurilor adoptate de celelalte state componente ale URSS), dacă era considerată o afacere, nu doar o tranzacție izolată. Și, într-adevăr, Rokotov a fost împușcat în 1961, după ce Hrușciov a modificat legea speculației cu valută și a introdus pedeapsa capitală.

Mulți dintre cei care construiseră imperii de afaceri, care adesea au fost prospere mulți ani, reușiseră acest lucru datorită faptului că lucrau în interiorul structurilor de stat și, sincer vorbind, compensau insuccesul economiei planificate. În 1981, a izbucnit un scandal uriaș în legătură cu afacerile clandestine din RSSA Ceceno-Ingușă. Un afacerist ambițios, pe nume Veniko Șenghelaia, conștient de cererea de bunuri de consum și de productivitatea lamentabil de slabă a economiei locale, a pus ochii pe o întreprindere muribundă. Aceasta avea un atelier unde se producea în pentru sitele industriale de făină și astfel, toate motivele să comande materiale. Șenghelaia și un consorțiu de afaceriști de pe piața ilegală l-au introdus pe directorul fabricii în schema lor și au înființat unități separate de producție care fabricau sacoșe pentru cumpărături. Materialele veneau din sectorul de stat, muncitorii făceau „un ciubuc”, căci erau plătiți în plus pentru această muncă, iar sacoșele răspundeau unei cerințe a pieței. În primii doi ani, protejată de mite judicioase oferite mai multor înalți funcționari, până la persoane din Ministerul Industriei Ușoare, afacerea a produs aproape o jumătate de milion de ruble. În acest moment, ca orice întreprinzător bun aflat la început, Șenghelaia a vândut afacerea altcuiva, contra unei sume serioase. Întreprinderea a prosperat și s-a dezvoltat, s-a diversificat în domeniul tricotajelor,

al pielii artificiale și pe alte piețe. Abia după cinci ani a atras atenția autorităților și aceasta deoarece unul dintre inițiați trimitea bani fratelui său în Italia, unde spera să ajungă și el²⁸.

Conspiratorii au primit condamnări de până la cincisprezece ani închisoare, dar uluitoare rămân, în multe privințe, banalitatea și amploarea operației. Nu numai că a urmat traiectoria oricărei întreprinderi capitaliste, dar a făcut aceasta în interiorul sistemului și nu a concurat cu economia oficială, ci a suplimentat-o. Muncitorii erau plătiți mai bine, consumatorii primeau marfă de calitate, pe care nu o găseau în magazine. Deci care era problema? Evident, aceste întreprinderi nu plăteau impozite. Adesea operau tocmai pentru că obțineau materii prime ieftine prin achizițiile de stat și ocupau ilegal unități guvernamentale. Dar lucrul cel mai periculos pentru regim era că demonstrau falimentul economiei planificate, în comparație cu dinamismul pieței negre, și încurajau creșterea rețelelor de corupție și compromisul. Aceste rețele puteau să ajungă, și chiar ajungeau, în vârful sistemului, așa cum demonstrase scandalul bumbacului din Uzbekistan.

Însă regele *țehovik*-ilor era vestitul Otari Lazișvili. Acesta era georgian, iar succesul afacerii sale depindea în mare măsură de relația lui apropiată, simbiotică, cu Vasili Mjavanadze, prim-secretar al Partidului Comunist din RSS Gruzină (azi Georgia) din 1953 până în 1972. De la sfârșitul anilor 1960, Lazișvili a construit un imperiu al afacerilor cu surse subtilizate din economia legală. A înființat o rețea de fabrici și de ateliere, multe dintre acestea, la fel ca afacerea lui Șenghelaia, aflate în incinta fabricilor oficiale, în care se fabricau bunuri de la sacoșe de cumpărături până la mantale de ploaie, care erau vândute în toată Uniunea Sovietică, cu materii prime pe care directorii le ștergeau din evidențe sau le declarau deteriorate sau distruse. Lazișvili îi mituia pe funcționarii mai mici în dreapta și în stânga, dar Mjavanadze era adevărata

lui *krișa* („acoperiș”), protecția lui, iar în schimb acesta primea un flux continuu de cadouri și bani de care avea nevoie pentru a duce o viață pe picior mare, cu care el și soția lui Viktoria s-au obișnuit curând. Un funcționar superior al partidului putea trăi ca un prinț, dar dorea să ducă o viață de rege.

Între timp, Lavișvili se bucura nestingherit de bogăția și impunitatea sa. Se spunea că avea robinete de aur la baie, într-o perioadă în care cetățenii sovietici erau nevoiți să aștepte ani pentru o garnitură nouă, că se ducea cu avionul la Moscova ca să vadă meciurile echipei de fotbal Dinamo Tbilisi și paria mii de ruble pe un meci, într-o perioadă în care o asistentă medicală câștiga 1 000 de ruble pe an²⁹. În cele din urmă, și această schemă drăgălașă s-a prăbușit, datorită campaniei generale anticorupție pe care a lansat-o Andropov, în timp ce era încă șeful KGB. Povestea apocrifă spune că ambițiosul ministru de interne al RSS Gruzine, Eduard Șevardnadze, a văzut că Viktoria Mjavanadze purta un inel cu un diamant uriaș, primit în dar de la Lazișvili, și pe care Interpolul îl raportase furat. Probabil că acesta este numai un mit, dar afacerile lui Lazișvili și venalitatea lui Mjavanadze nu erau deloc un secret. În orice caz, cu sprijinul entuziast al lui Andropov, Șevardnadze a lansat o campanie împotriva imperiului de afaceri al lui Lazișvili și a protectorilor acestuia. În cele din urmă, Mjavanadze a fost concediat și a căzut în dizgrație în 1972, iar Lazișvili a fost arestat curând după aceea³⁰.

Dar această relație s-a prăbușit numai pentru că protagoniștii au fost neobișnuit de ostentativi și din cauza ambițiilor politice ale lui Iuri Andropov (a cărui campanie anticorupție era o armă utilă împotriva dușmanilor lui din nomenclatură, unde toți erau cu musca pe căciulă) și ale lui Șevardnadze (care i-a luat locul lui Mjavanadze). Din anii 1960, economia subterană devenise un element nerecunoscut, dar esențial al vieții sovietice, însă pentru

a dobândi această poziție *țehoviki* fuseseră nevoiți să ajungă la înțelegeri nu numai cu oficialitățile, ci și cu crima organizată.

...și prietenii lor gangsteri

Gangsterii îi lăsau în pace pe baronii pieței negre, ba chiar îi protejau. Contra unui preț, firește, deoarece nimeni nu face nimic pe degeaba. Și cu timpul au văzut cum funcționează și cum trăiește lumea capitalistă secretă și au înțeles că pot face și ei acest lucru, când vor avea șansa.

Polițist rus, 1990³¹

Țehoviki nu erau nici pe departe atât de bogați și de puternici ca Lazișvili, căci puțini șefi de partid erau atât de ostentativi și de îndrăzneți ca Mjavanadze. Acesta din urmă avea puterea de a pedepsi sau de a proteja și, practic, autoritate absolută asupra fiefurilor lor. Pe de altă parte, le lipseau deseori mijloacele de a transforma toate acestea în bani și bunurile de consum la care râvneau. Cu protecția lor, magnații economiei subterane puteau să introducă prin contra-bandă bunuri de lux din străinătate, să procure mărfuri cu cerere ridicată și să înființeze ateliere și fabrici care să producă orice, de la blugi contrafăcuți la țigări. Cu această ocazie, se îmbogățeau – dar nu puteau risca să-și cheltuiască banii obținuți ilegal decât dacă erau protejați. Mai mult chiar, în cele mai multe cazuri niciuna dintre părți nu putea discuta ușor și în siguranță cu cealaltă.

Primii încercau să fie prădători ai *țehoviki*, după exemplul oferit de „Mongol”, iar gangsterii au devenit atunci intermediarii lor. Pe tot parcursul anilor 1960 și 1970, aceștia erau în multe privințe cei mai slabi dintre cele trei părți: aveau nevoie de banii oamenilor de afaceri de pe piața neagră, dar și de protecția șefilor partidului. Însă au devenit indispensabili și au știut cum să-și facă din aceasta o pârghie mai puternică și să dobândească mai multă libertate. La sfârșitul anilor 1970, *țehoviki* au decis că este mai bine să ajungă la o înțelegere. Reprezentanții ambelor lumi

s-au întâlnit în 1979 în stațiunea balneară rusă din sud Kislovodsk, într-o reuniune despre care, fără îndoială, autoritățile aveau știință, ba poate chiar că o aranjaseră. Deși nu am văzut nimic care să coroboreze acest lucru, un ofițer KGB pensionar, care lucrase în Direcția a Cincea (răspunzătoare de poliția politică internă), mi-a spus mai târziu că șefii unității lui participaseră la acest așa-zis congres în calitate de observatori. Rezultatul a fost un acord în care se preciza că, în schimbul unei cote de 10% din câștiguri, *țehoviki* vor fi lăsați în pace³².

Total a devenit din ce în ce mai instituționalizat: comercianții de pe piața ilegală le plăteau gangsterilor locali o taxă, în timp ce *vorî*, poate bătându-și joc în mod conștient de partid, dar mai probabil asimilând limbajul și metodele acestuia, au început să țină mai multe astfel de congrese ale șefilor de bande, pe diverse chestiuni, inclusiv privind traficul de droguri, dacă să reacționeze la schimbările din poliție sau chiar, la o întâlnire de la Tbilisi din 1982, cum să se implice în politică³³. (Rezultatul a rămas neconcludent: *vorî* georgieni doreau să se apropie mai mult de oficialitățile corupte, iar tradiționaliștii ruși, sub conducerea lui „Vaska Genialul”, erau reticenți, iar întâlnirea s-a încheiat fără o decizie fermă.) Cu cât discutau mai mult cu întreprinzătorii, cu atât erau nevoiți să înțeleagă mai bine piața și să reacționeze la noile oportunități; cu cât discutau mai mult cu statul, cu atât trebuiau să înțeleagă mai bine politica și să dea dovadă de capacitatea de a rezolva disputele și de a menține disciplina. Mai mult chiar, într-o prefigurare a unui proces care avea să devină mult mai important în anii 1990, ceea ce a început cu simpla achitare a unei taxe, în schimbul unei vieți liniștite, a condus în multe cazuri la o cooperare mai apropiată și mai productivă între agenții de pe piața neagră și gangsteri. De la statutul de proscrisi din gulaguri, *vorî* s-au apropiat de centrul sistemului sovietic. Iar Gorbaciov, din păcate, i-a lăsat, fără să vrea, să pătrundă până la capăt.